

Лёсы старадрукаў

Пад чужым імем

У аддзеле рэдкіх кніг і рукапісаў Цэнтральнай навуковай бібліятэкі захоўваюцца кірылічныя выданні XVI — пачатку XX ст. У асноўным гэта масіўныя кнігі вялікіх памераў, прызначаныя для літургіі. Сярод асобнікаў першай чвэрці XVII ст. вылучаюцца два экзэмпляры малага памеру, выдадзеныя ў Віленскай Святадухаўскай друкарні — выдавецкім прадпрыемстве праваслаўнай царквы Вялікага Княства Літоўскага. Першая кніга выйшла ў 1611 г. у Еўі (сучасны г. Вевіс, Літва), дзе друкарня праваслаўнага брацтва хавалася ад пераследу ўніяцтва, а другая — у Вільні ў 1623 г., калі больш спрыяльныя ўмовы дазволілі аднавіць дзейнасць друкарні на сваім месцы.

Кнігі гэтыя былі выдадзены з разлікам на падарожнікаў — таму і маюць невялікі памер. У напісаных на беларускай мове прадмовах (асноўны тэкст быў на «высокай» царкоўнаславянскай) так і пазначана: «для подорожного уживания». Вандроўнікам XVII ст. прапаноўваўся Новы Завет з Псалтыром. Вось так людзі бавілі час у падарожжы.

За першыя сто гадоў свайго існавання экзэмпляры «зачыталі» так, што кнігі страцілі большую частку свайго аб'ёму — а гэта значыць, што чытачы вельмі часта звярталіся да новазапаветных тэкстаў і стразапаветнага Псалтыра. Асобнік 1611 г. захавваў толькі 41% усяго тэксту (першапачаткова ён быў вельмі тоўсты, меў аж 611 аркушаў), а выданне 1623 г. — 45% (першапачаткова — 607 аркушаў). Шкада, што былі страчаны прадмовы, у якіх згадваліся вядомыя і паважаныя асобы, якія прычыніліся да выхаду кніг. У асобніку 1611 г. была змешчана падзяка Багдану Агінскаму, абаронцу Віленскага брацтва Святога Духа, які даў прытулак братчыкам у сваім маёнтку ў цяжкія часы, калі дзейнасць друкарні ў Вільні была немагчымай, і стаў спонсарам выдання. А ў асобніку 1623 г. былі змешчаны герб і прысвячэнне Феадарыту Сапегу. Пазней прадмовы з яго прозвішчам хутка зніклі з кніг, іх выдзіралі мэтанакіравана ў сувязі са здрадай праваслаўю, пераходам усяго клана Сапегі ў уніяцтва.

Страціўшы амаль палову свайго тэксту, у XVIII ст. асобнікі згубілі і назву. Наступную частку свайго жыцця яны пражылі як Апостал. Асобнік 1611 г. складаецца з Апостала (змяшчае дзеі і пасланні апостальскія з падзелам іх на зачалы і раздзелы, прызначаныя для чытання ў царкве) і Зборніка дванаццаці месяцаў (зборнік малітваў, якія ўзносяцца асобным святым і прымеркаваны да пэўных дней царкоўнага года). У XVIII ст. кніга была рэстаўраваная і набыла новы пераплёт. Існаванне кнігі пад новай назвай пацвярджае запіс, зроблены алоўкам у канцы XIX — пачатку XX ст.: «Апостоль. Еве, 1611».

Калі ператвораны ў Апостал асобнік Новага Завету з Псалтыром 1611 г. выглядае як цэльны асобны экзэмпляр Апостала, то асобнік Апостала, сабраны з выдання

1623 г., змяшчае яшчэ і Апакаліпсис (кніга з Новага завету, дзе запісана прароцтва пра канец свету). Бытанне кнігі 1623 г. пад новай назвай пацвярджае пераплёт XVIII ст. з кардону, абцягнутага цёмна-карычневой скурай з выциснутай на карэньчыку назвай «АПОСТОЛЬ», а таксама бібліятэчны запіс, зроблены ў канцы XIX — пачатку XX ст.: «Апостоль № 9».

Пра былых уладальнікаў кніг мы ведаем вельмі мала. Нешта раскажаць пра іх могуць рукапісныя запісы і адзнакі. Пра астатняе можна толькі згадваць.

Магчыма, адзін з былых уладальнікаў кнігі ехаў у карэце, прытуліўшыся ля акна, трымаў у руках невялічкі Апостал. Нязручна было чытаць у троскай карэце, але знаёмы з юнацтва тэкст ён ведаў амаль на памяць. Погляд выхопліваў патрэбныя раздзелы, якія раней сам адзначыў на палях крыжыкамі. Да кнігі ён звяртаўся неаднойчы — і вось калісьці ў задуменні, а можа, падчас нейкіх выпрабаванняў напісаў на палях пачатковыя словы малітвы «Во имя Отца и Сына...».

Як было на самай справе, мы не ведаем. Можам сцвярджаць толькі, што два асобнікі, якія захоўваюцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы НАН Беларусі, насамрэч «пражылі» першую частку свайго жыцця пад адной назвай (Новы Завет з Псалтыром), а другую — пад іншай (Апостал).

Новы Завет. Еўе, 1611.

Яшчэ раз пра ламбарды

У афармленні старадрукаў вялікая роля належыць узорным ініцыяльным літарам, у якія ўкладзена шмат таленту і творчай выдумкі. Ініцыяльныя літары можна падзяліць на ламбарды і ініцыялы.

Ініцыялы ўпрыгожвалі пачатак галоўных раздзелаў кнігі. Частым упрыгожэннем ініцыялаў былі кветкі, лісце, трава. Раслінны арнамент мог быць у тонкіх рамках з чорным фонам, а мог і павольна закручвацца па форме літар. Часам ініцыяльныя літары поўнасьцю змяшчалі ў прамавугольныя рамкі, а праз літары нібыта прарасталі расліны розных форм.

Евангелле. Вільня, 1575.
Ініцыял.

Ламбарды — дробныя ініцыялы, падобныя да малых прапісных літар з абсалютна простымі абрысамі, часам упрыгожанымі завіткамі. Такія літары, суцэльна залітыя чырвонай фарбай, выкарыстоўваліся пераважна для вылучэння тэкстаў другарадных раздзелаў. Ламбарды друкаваліся па ўзоры рукапісных кніг, малюнак ламбарда быў простым і зразумелым.

Апостал. Масква, 1595.
Ламбард.

Ламбарды маюць не меншую мастацкую каштоўнасць, чым ініцыялы (клішаваныя літары), а часам і прыгажэйшыя за іх. Гравёр, які браўся за разьбу ламбардаў, павінен быў зарэкамендаваць сябе як выдатны каліграф.

З ламбардаў друкары стваралі радкі вязі. Ламбарды ставіліся побач — так атрымлівалася прыгожая складаная паласа, якая, аднак, не заўсёды лёгка чыталася.

Узорныя літары ўпрыгожвалі многія старадрукаваныя кнігі, былі важным элементам дэкору выданняў.

Алена ЦІТАВЕЦ